

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КРИХКОСТІ І ОБМЕЖЕНЬ

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7203>

СИСОЄВА

Світлана Олександрівна

доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення
філософії освіти, загальної та
дошкільної педагогіки
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

ЛИТОВЧЕНКО

Олена Віталіївна

доктор педагогічних наук,
старший науковий
співробітник, завідувач
відділу позашкільної освіти
Інституту проблем
виховання Національної
академії педагогічних наук
України,
м. Київ, Україна

КУНИЦЯ

Тетяна Юріївна

кандидат педагогічних наук,
старший дослідник, завідувач
відділу соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Інституту проблем
виховання Національної
академії педагогічних наук
України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті розкрито соціально-педагогічні практики підтримки українських учнів під час війни, спрямовані на подолання особистісної крихкості та соціальних обмежень — проблеми, що актуалізується у світовому вимірі в епоху кризових потрясінь та невизначеності. Зроблено висновок, що в умовах воєнного часу в Україні підвищується значення освітніх і соціальних практик для подолання «крихкості» та соціальних обмежень українських дітей та молоді.

Матеріали статті висвітлюють результати досліджень, які підтверджують істотну роль позашкільної освіти та соціальної роботи у такому контексті. В умовах воєнних загроз заклади позашкільної освіти реалізують значну кількість актуальних навчальних програм, соціальних і творчих проєктів, форумів, змагань, конкурсів тощо; залучають українських дітей та молодь до соціальних практик, волонтерства; вирішують завдання щодо соціальної реабілітації та психосоціальної підтримки, зокрема дітей, які постраждали від війни, із сімей внутрішньо переміщених осіб та дітей, які мають освітні труднощі. Показано, що значної актуальності набули соціально-педагогічні практики формування життєстійкості учнів у ситуаціях ризиків і загроз. У статті представлено не тільки результати досліджень, а й досвід закладів освіти України щодо проведення актуальних соціальних проєктів, створення неформальних освітніх просторів для

об'єднання громад у вирішенні завдань підтримки українських дітей та молоді в умовах війни.

Ключові слова: українські діти і молодь; крихкість; уразливість до ризиків воєнного часу; позашкільна освіта; підтримка; життєстійкість; соціально-педагогічні практики подолання крихкості та соціальних обмежень в умовах війни.

Поняття «крихкість» актуалізувалося у світовому вимірі в епоху, що характеризується численними кризами, потрясіннями та невизначеністю, які впливають на соціальні контексти, що зазнають високої та надзвичайної крихкості. У матеріалах звіту Організації економічного співробітництва та розвитку (OECP, англ. OECD) «Стани крихкості 2025» (States of Fragility, 2025) поняття «крихкість» (fragility) визначається як поєднання підвищеного ризику та недостатніх можливостей реагування держави, системи та/або спільнот щодо управління, поглинання чи пом'якшення цих ризиків (OECD, 2025). Зазначимо, що у звіті також використовується поняття уразливості (vulnerability). Документ містить аналітичні та статистичні матеріали про країни світу (рис. 1), які перебувають у найбільш нестабільних ситуаціях, водночас населення таких країн становить 25 % населення світу (OECD, 2025, р. 6).

Звіт «Стани крихкості 2025» ОЕСР не містить відомостей про Україну. Разом з тим сучасна ситуація в Україні в умовах російсько-української війни цілком відповідає одній із тез документу — «реалії життя з крихкістю і реагування на неї».

Особливої уваги в умовах військової агресії РФ проти України потребують українські діти і молодь, які є найбільш вразливою до ризиків («vulnerability to risks») соціальною групою.

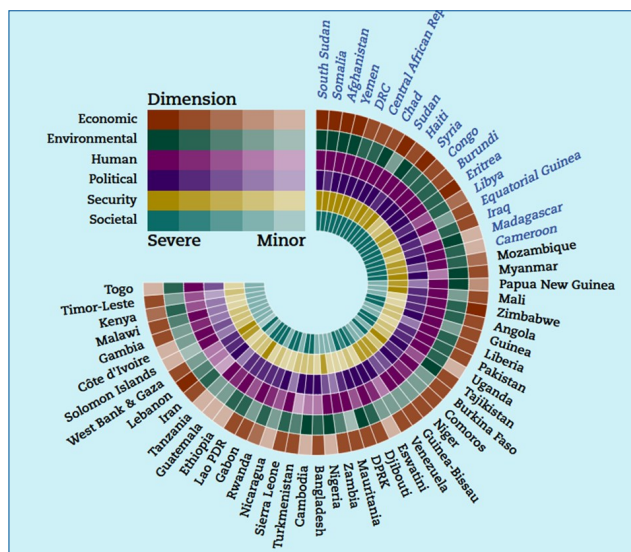

Рис. 1. Стани крихкості (States of Fragility)

Джерело: OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). (2025). *States of Fragility* [Fragility framework]. <https://www3.compareyourcountry.org/states-of-fragility/overview/0/>

Відзначимо, що за роки війни, яка триває з 2014 р., освітня сфера України набула значного досвіду і має високий потенціал реагування на ризики, надання підтримки дітям і молоді щодо формування стійкості в умовах значних викликів та невизначеності.

У воєнний час заклади освіти вирішують не лише освітні завдання, зокрема пов'язані із надолуженням освітніх втрат (*learning losses*)/освітніх розривів (*learning gap*), але також надають необхідну підтримку учасникам освітнього процесу (учням, педагогам, батькам), створюють можливості для соціальної реабілітації дітей та підлітків, реадaptaції дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб тощо. Актуальність таких завдань пов'язана із загальною соціальною ситуацією в умовах російсько-української війни. Разом із тим проблема «крихкості», яка набула актуальності у науковому дискурсі і представлена в аналітичних матеріалах міжнародних організацій (OECD, 2025), практично не вивчалася в Україні.

Дослідження спирається на філософські та соціально-педагогічні ідеї та актуальні дані, висвітлені у концептуальних, науково-аналітичних працях українських науковців (Кремень та ін., 2024; Кремень, 2023; Сисоєва, 2006; Канішевська, & Рагозіна, 2024 та ін.). Важливими у контексті зазначеної проблеми є праці українських вчених, присвячені актуальним питанням виховання та соціальної роботи з дітьми та молоддю (Бех, 2024; Куниця, 2022; Савельчук, 2022 та ін.); аналітичні публікації з позашкільної освіти (Бойко та ін., 2021); праці, в яких розкрито специфіку неформальної освіти дітей та молоді інших європейських країн (Clarijs, 2008; Fatyga, 2009); матеріали міжнародних організацій (EAI CY (European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth), n.d.).

Дослідження базується на положеннях законів України: «Про освіту» (2017), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001); «Про охорону дитинства» (2001); постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (2017) та інших.

Сучасна соціальна ситуація в Україні в умовах російсько-української війни актуалізує поняття

особистісної «крихкості» та соціальних обмежень, зокрема щодо уразливих соціальних груп. Водночас зумовлює потребу підвищення стійкості українців під час значних загроз.

Спираючись на звіти ОЕСР (OECD, 2025), поняття «крихкість» можна уточнити стосовно дітей та молоді в Україні, які є однією з найбільш вразливих соціальних груп в умовах викликів воєнного часу. Українські діти і молодь перебувають в *ситуації крихкості*, коли наявні *підвищені ризики* (загрози життю і здоров'ю під час повітряних тривог, що значно посилюються за умови перебування на території, наближеній до зони бойових дій; загрози втрати близьких, соціальних зв'язків, власної домівки, матеріальних ресурсів, а також можливості навчатися тощо) та *недостатні можливості держави/громади/власне особистості відповідно реагувати* для пом'якшення цих ризиків.

Соціальні обмеження розглядаються як сукупність зовнішніх (воєнні дії, обмеження комунікації, міграція, освітні обмеження, економічні труднощі) і внутрішніх (стрес, тривожність, втрата мотивації, протиріччя у формуванні ідентичності) чинників, що стримують повноцінну участь дитини в освітньому та соціальному житті, ускладнюють процеси соціалізації, обмежують доступ до ресурсів розвитку, підтримки й самореалізації.

Соціальне відновлення молоді та подолання крихкості та соціальних обмежень розглядаємо як процес сприяння та підтримки молодих людей після конфліктів, кризових ситуацій, природних катастроф або інших надзвичайних ситуацій, що спрямований на забезпечення можливостей повернення молоді до нормального життя, розвитку їх потенціалу та включення в суспільні процеси (Савельчук, 2022).

Воєнний стан зумовив значні соціальні, психологічні проблеми дітей та молоді в Україні, про що йдеться у звітах міжнародних організацій. Так, за даними UNICEF (UNICEF Ukraine, 2022) від початку ескалації війни 24 лютого 2022 р. в Україні навчання близько 5,7 млн дітей було перервано, а 1,5 млн дітей стикнулися із проблемами психічного здоров'я. У матеріалах UNICEF про гуманітарну ситуацію в Україні у 2024 р. (UNICEF Ukraine, 2024a) ситуація в цифрах така: 2,9 млн — діти, які потребують допомоги в Україні внаслідок війни. Окрему увагу представники UNICEF звертають на проблеми психічного здоров'я та необхідність психологічної підтримки дітей та молоді в Україні.

Варто зауважити, що у широкому сенсі всі українські діти — це *діти, які постраждали внаслідок війни*. Офіційний статус «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» отримали понад 120,9 тис. дітей (за даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на початок 2024 р.). Це діти, які зазнали травм, поранень, фізичного, сексуального або психологічного насильства, а також ті, хто був викрадений, незаконно вивезений за межі країни або залучений до воєнізованих формувань. Надання цього статусу має на меті привернути увагу суспільства до вразливості, необхідності забезпечення цих дітей соціальним захистом і підтримкою.

Водночас, українські діти і молодь не лише продовжують навчатися (онлайн, офлайн, змішано, залежно від безпекової ситуації), але також беруть участь у позашкільних активностях, долучаються до важливих благодійних заходів, волонтерських проєктів (Литовченко, 2024).

Розглянемо педагогічні практики, які надають змогу під час війни долати особистісну крихкість та соціальні обмеження, необхідну соціально-педагогічну підтримку українським дітям і молоді.

1. Освітні і соціальні практики позашкільної освіти для підтримки українських учнів в умовах воєнного часу

Позашкільна освіта (out-of-school education), як невід'ємна складова української системи освіти, зважаючи на її мобільність, варіативність, соціально-педагогічну спрямованість, орієнтацію на інклюзивність і безбар'єрність, має значний потенціал щодо подолання особистісної крихкості і соціальних обмежень в учнів. Як і інші ланки освіти України, позашкільна освіта зазнає втрат в умовах війни. Заклади позашкільної освіти зруйновано або пошкоджено внаслідок воєнних дій. За даними Інформаційно-аналітичного збірника МОН України, частина закладів позашкільної освіти перебувають на тимчасово окупованих територіях (101 заклад) або призупинили проведення статутної діяльності (12 закладів у Донецькій області) (Міністерство освіти і науки України, & ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2023).

Попри втрати, в умовах воєнного часу позашкільна освіта лишилася найбільш мобільною освітньою ланкою, яка швидко реагує на національні виклики, соціальні запити, упроваджує актуальні освітні і соціальні практики.

З початку широкомасштабної війни заклади позашкільної освіти стали центрами волонтерсь-

кої діяльності, відчинили свої двері для переселенців, надали прихисток і підтримку тисячам дорослих і дітей. Відповідно до рекомендацій МОН України від 6 березня 2022 р. із 14 березня 2022 р. позашкільна освіта України поновила освітній процес із урахуванням безпекових умов (МОН України, 2022). Заклади позашкільної освіти почали розміщувати відеоматеріали на порталі МОН України, проводити навчальні заняття з дітьми, організовувати їхнє змістовне дозвілля. До занять у цей складний період могли долучатися усі охочі.

Закладами позашкільної освіти в умовах війни реалізуються такі *освітні і соціальні практики*: навчальні заняття, змагання, таборування, конкурси, фестивалі, літературні читання, учнівські конференції, форуми, флешмоби та інші заходи (офлайн, онлайн, змішаного формату, залежно від безпекової ситуації), до яких залучаються всі охочі, зокрема діти із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також учні, які мають особливі освітні потреби (ООП), освітні труднощі. Під час війни зросла роль позашкільної освіти як інституту соціально-педагогічної та психосоціальної підтримки.

Можливість самореалізації в улюбленій справі — також важливий «ресурс підтримки». Творчі можливості людини втілюються не лише в предметній діяльності, а й у самому процесі її життя, самореалізації як засіб самоствердження, самовираження і саморозвитку, що забезпечує збереження власного психоемоційного ресурсу вчителя і учнів під час війни. Самоствердження і самовираження вчителя та учнів у спільній художньо-творчій діяльності сприяє їхній психологічній та емоційній реабілітації, збереженню ментального здоров'я (Сисоєва, 2006).

Висновки щодо освітньої та соціальної ролі позашкільної освіти в умовах війни та повоєнного відновлення підтверджують результати дослідження щодо *можливостей позашкільної освіти як інституту підтримки дітей, підлітків і молоді в умовах війни*. У межах емпіричного дослідження проведено опитування педагогічних працівників закладів позашкільної освіти та здобувачів освіти (підлітки 11-19 років). Терміни проведення: березень-квітень 2025 р. (Литовченко та ін., 2025).

У всеукраїнському опитуванні педагогів закладів позашкільної освіти взяли участь 2114 респондентів із 22 областей України і міста Києва. В опитуванні здобувачів освіти взяли участь підлітки (11-19 років) із Кіровоградської, Сумської, Хар-

ківської, Донецької, Запорізької, Черкаської, Рівненської, Хмельницької, Київської областей України та міста Києва. Загалом — 480 респондентів.

Представимо освітні і соціальні практики позашкільної освіти для підтримки українських дітей та молоді в умовах воєнного часу.

❖ Психосоціальна підтримка

Потенціал закладів позашкільної освіти щодо надання психосоціальної підтримки учням/батькам є значним в умовах війни. У закладах позашкільної освіти реалізуються різноманітні заходи, програми, проекти, спрямовані на надання психосоціальної підтримки учням та батькам, соціальну реабілітацію ветеранів та членів їх сімей, підтримку всіх тих, хто її потребує. Це підтверджують результати всеукраїнського опитування педагогів закладів позашкільної освіти:

- 69,5 % респондентів засвідчили, що потенціал позашкільної освіти щодо надання психосоціальної підтримки учням/ученицям/батькам є значним (рис. 2);

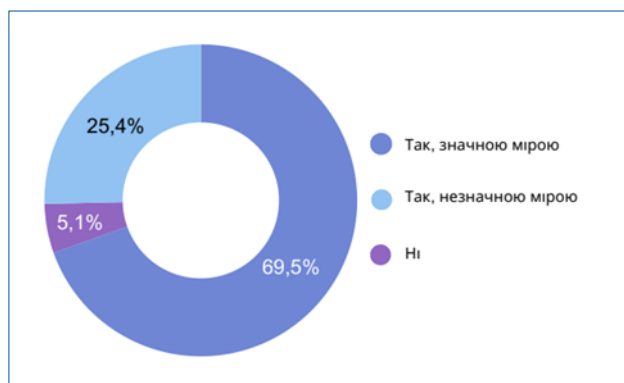

Рис. 2. Результати відповідей на запитання «Чи мають заклади позашкільної освіти потенціал щодо надання психосоціальної підтримки учням/ученицям/батькам?»

- 72,2 % зазначили, що в їхньому закладі реалізуються програми, проекти, інші заходи щодо надання психосоціальної підтримки тим, хто її потребує (рис. 3).

Респонденти навели значну кількість прикладів проектів за організації закладів позашкільної освіти, спрямованих на підтримку дітей та молоді в умовах війни. Узагальнену думку респондентів також презентує відповідь: «Під час війни дитині дуже потрібен час для творчості. Тоді легше сприймається весь тягар війни».

З-поміж чисельних прикладів проектів, реалізованих закладами позашкільної освіти України в умовах війни, — *безстрокова благодійна акція «Крізь вогонь війни» Рівненського міського Палацу дітей та молоді (ПДМ)*, учасниками якої є

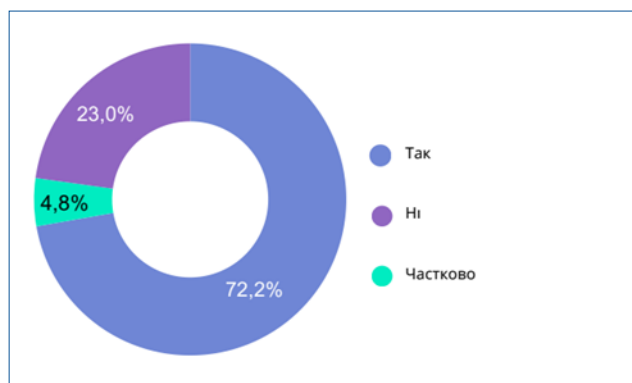

Рис. 3. Результати відповідей на запитання «Чи реалізуються Вашим закладом позашкільної освіти проекти/програми/інші заходи щодо надання психосоціальної підтримки тим, хто її потребує?»

учні, педагоги, батьки, випускники, колишні педагоги ПДМ, міжнародні та українські партнери. У рамках проекту діяли такі осередки:

- Волонтерський хаб — діяльність щодо забезпечення ЗСУ маскувальними матеріалами (сітки, «кікімори» та інше), теплим одягом, продуктами харчування, перев'язочними матеріалами; співпраця з волонтерськими центрами м. Рівного та області.

- Арт десант — діяльність щодо моральної, психологічної, соціальної підтримки дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб: проведення вихованцями та педагогами Палацу виїзних та стаціонарних заходів (майстер-класи, концерти, флеш-моби тощо).

- Мистецтво заради миру — діяльність щодо проведення різноманітних творчих заходів: «В укритті Палацу» (вистави, концерти художніх колективів, клубів, творчих об'єднань Палацу та партнерів з міста Рівного та України, зустрічі із внутрішньо переміщеними особами, військовими); «Ми разом» (літературно-музичні, театральні перформанси, танцювальні флеш-моби, етно співанки тощо).

❖ *Інклюзія і безбар'єрність у позашкільній освіті*

Значним є потенціал закладів позашкільної освіти щодо створення інклюзивного і безбар'єрного освітнього середовища (в умовах війни це відвідування закладів позашкільної освіти учнями з особливими освітніми потребами (ООП), із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та інших категорій). Відповіді респондентів розподілилися таким чином:

- 86,6 % педагогів підтвердили, що їхній заклад відвідують діти із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (рис. 4);

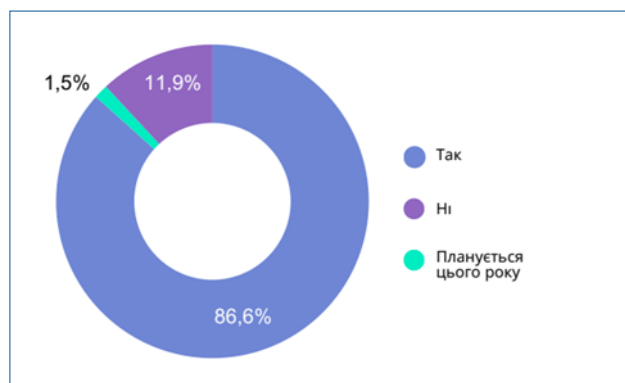

Рис. 4. Результати відповідей на запитання «Чи відвідують Ваш гурток (інші творчі об'єднання закладу) діти із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО)?»

- 55,1 % зазначили про те, що заклад відвідують діти та молодь з особливими освітніми потребами (ООП), ще 2,3 % планують залучити учнів з ООП цього навчального року (рис. 5). Водночас лише 19,5 % вважають, що середовище закладу позашкільної освіти є інклюзивним і безбар'єрним «великою мірою».

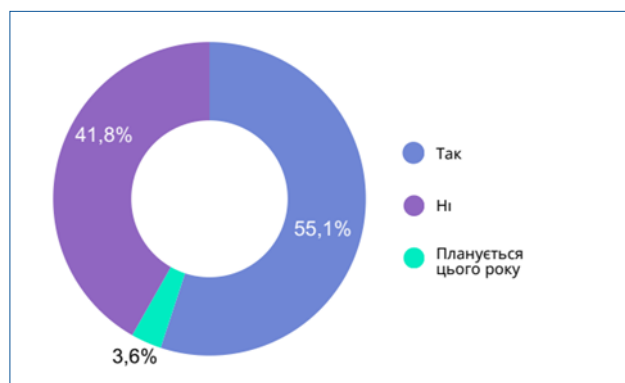

Рис. 5. Результати відповідей на запитання «Чи відвідують Ваш гурток (інші творчі об'єднання закладу) діти та молодь з особливими освітніми потребами (ООП)?»

❖ *Надолуження освітніх втрат*

В умовах війни освіта України зіткнулась із численними викликами: вимушеними перервами в навчанні, знищенням закладів освіти, відсутністю очного навчання та обмеженим доступом до нього (з урахуванням безпекової ситуації) та інші. З огляду на це, питання надолуження освітніх втрат (*learning losses*) є одним з найактуальніших в освітній сфері України.

У широкому сенсі поняття «освітні втрати» означає втрату можливостей для всебічного розвитку учнів: інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного. Потенціал позашкільної освіти у надолуженні освітніх втрат зумовлений її специфікою. Цю думку підтверджують відповіді респондентів на запитання анкети, які

засвідчили важливу роль позашкільної освіти у подоланні освітніх втрат та розривів в умовах воєнного стану. Зокрема, такі аспекти: індивідуальний підхід та гнучкість (гнучкий графік занять дає можливість дітям надолужити втрачений матеріал у зручний для них час); розвиток соціальних та емоційних навичок (заняття в гуртках та секціях допомагають дітям подолати стрес та тривогу, зумовлені з воєнними подіями); розвиток творчих здібностей і талантів (підвищує мотивацію до навчання в цілому); доступність та інклюзивність (позашкільні заклади можуть забезпечити доступ до освіти для дітей із вразливих соціальних груп).

Опитування здобувачів освіти (11-19 років) підтвердило висновки про важливість для них позашкільних занять в умовах викликів воєнного часу. На запитання «Чи можливість мати хобі/улюблені позашкільні заняття є важливою для підлітків (тебе і твоїх друзів?)» 87,3 % респондентів дали ствердну відповідь. Також на думку респондентів, позашкільні заняття є корисними для:

- соціалізації, можливості знайти друзів та однодумців (77,9 %);
- цікавого проведення часу (70,6 %);
- підвищення самооцінки, упевненості в собі (64,6 %);
- розвитку здібностей, досягнення успіху в обраній діяльності (64,4 %);
- відпочинку, можливості розслабитися або відволіктися від негативу (58,8 %);
- визначення в майбутній професії й подальшому навчанні (46,0 %);
- психологічного відновлення (41,5 %) тощо.

Звернемо увагу на питання щодо труднощів, які виникли в українських підлітків в умовах війни, необхідності підтримки для підлітків та молоді. Так, відповіді респондентів свідчать про те, що підлітки переживають значні труднощі, зумовлені російсько-українською війною:

- постійну тривогу за себе і близьких (67,5 %);
- необхідність реагувати на небезпеку, перебувати в укритті під час повітряних тривог (58,3 %);
- невизначеність майбутнього (57,5 %);
- відключення «світла»/ відсутність доступу до інтернету (56,0 %);
- втрату зв'язків із друзями, які переїхали (45,2 %);
- складність із вибором майбутньої професії та продовженням навчання (43,1 %) та інші (рис. 6).

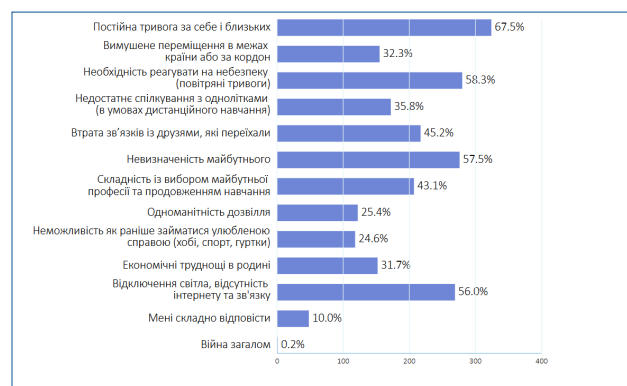

Рис. 6. Основні труднощі, що виникли в житті українських підлітків в умовах воєнного стану

Більшість підлітків-респондентів вважають, що українські підлітки та молодь потребують підтримки в умовах війни (73,5 %), 21,5 % зазначили про те, що підтримки потребує «обмежене коло підлітків і молоді» (рис. 7).

Рис. 7. Результати відповідей на запитання «Як гадаєш, чи підлітки та молодь в Україні потребують підтримки?»

Також надзвичайно важливою вважають підтримку інших людей, які постраждали від війни, насамперед підтримку військових. Про це свідчать відповіді підлітків на відкрите запитання анкети, що мало на меті визначити як вони розуміють сутність «підтримки в умовах війни» (запитання також мало проєктивний сенс щодо власних потреб респондентів у підтримці) (таблиця 1).

Підлітки самі залучені до благодійних заходів, флешмобів, спрямованих на підтримку ветеранів, військових та інше (це засвідчили 74,6 % респондентів); волонтерство та підтримка в умовах війни є «дуже важливими» для них (75,2 %) (рис. 8).

Отже, в умовах воєнного часу підвищується значення освітніх і соціальних практик позашкільної освіти для підтримки українських дітей та молоді. Позашкільна освіта завдяки власній спе-

Таблиця 1

Приклади відповідей респондентів (підлітки 11-19 років) на відкрите запитання анкети
«Як ти розумієш слова «підтримка в умовах війни»?»
(мову відповідей та орфографію збережено)

«Як ти розумієш слова «підтримка в умовах війни»?»	«Спілкування, переключення уваги, заняття улюбленою справою, радість та позитивні емоції». «Знання та розуміння власної історії, знання та використання української мови у громадських місцях, вміння сортувати інформацію та мати чітку позицію. Допомога у вигляді донатів, здачі крові, благодійних заходів тощо». «Допомога по максимуму людині в тому, чого вона потребує». «Єдність, допомогти чим можеш, особиста залученість, а не перенесення відповідальності». «Підтримка дуже важлива для усіх, особливо військовим військовим!!!». «Коли є про що поговорити, заспокоїти людину». «Безпека». «Морально-психологічна підтримка». «Листівка-оберіг». «Будь яка допомога, обо навіть просто спілкування». «Коли ти маєш безпечне середовище». «Коли всі підтримують один одного». «Підтримка в умовах війни» означає допомогу людям, які постраждали від війни. Це може бути їжа, притулок, гроші, психологічна допомога та слова підтримки. Це важливо, щоб люди відчували, що їм допомагають». «Це складне запитання. Проте я думаю, що це в першу чергу психологічна підтримка дітей, військових, дорослих і підлітків, адже саме вони вибудовують майбутнє нації. Збереження культури і традицій, нашої ідентичності. Різноманітні конкурси, майстеркласи і просто простір де кожен може знайти однодумців. Також це волонтерство і взаємо підтримка один-одного. Дякую, що намагається зробити життя підлітків менш стересовим, адже кожному підлітку і без військового стану складно». «Не бути байдужим». «Все, що допомагає воєнним». «Можливість позашкільного розвитку та спілкування з людьми, можливість відволіктися від стресу на гуртках та змаганнях, гуманітарна допомога, чай з м'ятою». «Це означає, що люди продовжують єднатися попри складні ситуації, живуть далі, розвиваються, не забувають, що вони не одні, навіть, якщо є думки, що всі навколо проти». «Це як рятувальне коло, яке допомагає людям вижити та подолати труднощі, спричинені війною» та інші.
--	--

цифіці мобільно реагує на виклики та національні запити, вирішує актуальні завдання, з-поміж яких соціальна реабілітація та психосоціальна підтримка дітей та молоді, надолуження освітніх втрат, формування актуальних компетентностей здобувачів освіти, а також створення середовища укра-

їнських національних цінностей, волонтерські і соціальні проекти.

2. Соціально-педагогічні практики для життєстійкості учнів в умовах війни

В умовах повномасштабної війни в Україні освітнє середовище зазнає безпрецедентних трансформацій. Порушення освітнього процесу, соціальна дезінтеграція, досвід утрат і травм, вимушене переміщення, зростання агресії та зневіри — усе це актуалізує проблему подолання крихкості та соціальних обмежень, які зазнають діти та молодь.

Соціальне відновлення молоді та подолання соціальних обмежень у педагогічних практиках реалізується через формування життєстійкості. У науковому дискурсі життєстійкість розглядається як багатовимірне утворення, що поєднує психологічні, соціальні, особистісні та інші внутрішні ресурси індивіда (Амеліна, 2025). Це поняття охоплює не лише здатність вистояти, а й

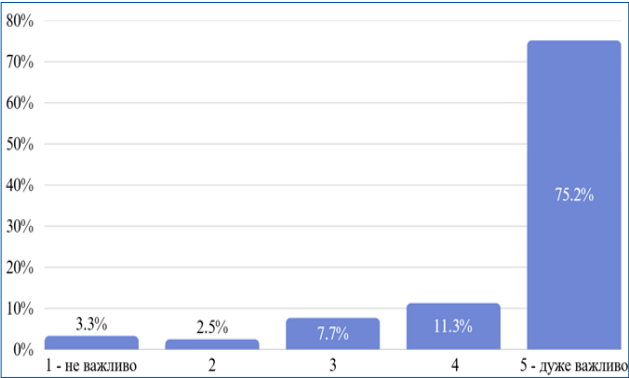

Рис. 8. Результати відповідей на запитання «Волонтерство та підтримка підчас війни: якою мірою це важливо?»

уміння змінюватися, навчатися, формувати нові стратегії поведінки, зберігаючи при цьому особистісну цілісність. Складниками життєстійкості є *психологічна стійкість (адаптивність), само-ефективність, соціальна згуртованість, відповідальна громадянська позиція, запобігання булінгу*. Результатом формування життєстійкості стає розвиток суб'єктності підлітка, тобто, здатності бути активним, свідомим і відповідальним суб'єктом власного життя, спроможним виявляти ініціативу, приймати рішення, діяти самостійно та позитивно впливати на своє оточення. Для українських учнів, їхньої адаптації та самореалізації в складних умовах під час війни в Україні цей процес є важливим.

Психологічна стійкість (адаптивність) розглядається як здатність особи, групи або соціальної системи зберігати або відновлювати функціональність після впливу стресових подій, труднощів чи кризових ситуацій ґрунтується на використанні внутрішніх ресурсів, які сприяють подоланню стресу, а також на умінні адаптуватися до нових умов і здійснювати необхідні зміни (Куниця та ін., 2023). *Самоефективність людини* виступає особистісним ресурсом зменшення відчуття стресу й тривоги, стає головним чинником посттравматичного відновлення, що дає змогу молоді долати труднощі, усунути вплив складних життєвих обставин на успішність управління складними ситуаціями (Benight, & Bandura, 2004). *Соціальна згуртованість* є індикатором якісної зміни структури суспільства, що визначається активністю соціальних суб'єктів, орієнтованих у суспільстві подібним чином як таких, що усвідомлюють спрямованість своїх інтересів, можливостей з метою покращення рівня соціального добробуту (Бирик, & Савельчук, 2023). *Відповідальна громадянська позиція* є інтегративною якістю особистості, яка характеризується високим ступенем громадянськості та правової культури, виявляється у поєднанні громадянської свідомості, прагненні до позитивної самореалізації, морально-вольових якостей й почуттів, а також громадянських вчинках, діях, поведінці (Алексєєнко та ін., 2020).

Булінг є антисоціальним явищем, що завдає значної шкоди для життєдіяльності дітей та учнівської молоді, послаблює їх психічне та соціальне здоров'я, призводить до гальмування належного розвитку та самореалізації учнів. Система дій щодо запобігання і подолання булінгу базується на комплексному підході, що полягає у залученні

закладів освіти, батьків, правоохоронних органів, соціальних служб, громади, учнів (Шахрай, 2024).

Формування життєстійкості передбачає надання комплексної *соціально-педагогічної підтримки*, яка базується на системному підході до зміцнення психологічного, емоційного та соціального стану осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Процес формування усіх складників життєстійкості відбувається в кілька етапів: *психолого-педагогічна діагностика, розроблення та реалізація форм і методів соціально-педагогічного супроводу, рефлексія і моніторинг змін*.

❖ *Психолого-педагогічна діагностика* дає змогу визначити вихідний рівень життєстійкості, виявити наявні ризики, особистісні ресурси та потреби. Проводиться з використанням валідних психодіагностичних інструментів, зокрема, тесту життєстійкості Maddi (Maddi, 2004), Шкали само-ефективності Р. Шварцера та М. Єрусалима, Радару соціальної згуртованості (*The Social Cohesion Radar — SCR*) та ін.

Наведемо окремі приклади.

Всеукраїнське опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (23612 учасників, 2023 р.) дало змогу з'ясувати, які саме обставини, пов'язані з війною та бойовими діями, стали джерелом стресу та переживань у підлітків (вік від 11 до 17 років). Виявлено, що багатьом респондентам довелося пережити події, які мали безумовний негативний вплив на психоемоційний стан молоді людини. Значна частка опитаних вказала, що:

- сім'я зазнала економічних труднощів (63 %);
 - близький родич або друг брав участь у бойових діях (59 %);
 - особисто чули або бачили бої (55 %);
 - близький родич або друг отримав травми (35 %);
 - особисто бачили людей, які були поранені або вбиті (31 %);
 - близький родич або друг був убитий (21 %)
- (UNICEF Україна, 2024b).

За даними ЮНІСЕФ (2024), сьогодні 4 із 10 українських підлітків віком 14–17 років повідомляють про зниження мотивації до участі в житті громади, а понад 30 % вказують на відчуття соціальної ізоляції через зміну місця проживання або втрату родини.

Всеукраїнське онлайн-опитування «Булінг і толерантність у закладах освіти» (МОН України, 2025) серед учителів (5656 учасників, 2023–2025 рр.), проведене Інститутом соціальної та

політичної психології НАПН України у партнерстві з Міністерством освіти і науки України, засвідчило:

- 68,4% вчителів після початку повномасштабної війни не фіксували булінгу у своїх класах, тоді як 15,7 % спостерігали поодинокі випадки, а 11,7 % згадували про булінг у минулому.

- На рівні закладу освіти 18,5 % педагогів визнали наявність регулярного булінгу, з найбільшими показниками у північних областях (20,6 %), найменшими — у східних областях країни (16,9 %). Водночас у Києві лише 12,3 % вчителів визнали наявність проблеми, попри те, що 33,8 % учнів у тому ж регіоні повідомили про булінг. Причини булінгу за оцінкою вчителів подано на рис. 9.

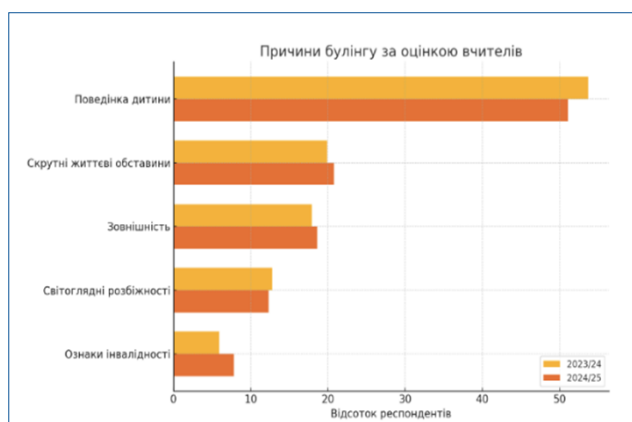

Рис. 9. Причини булінгу за оцінкою вчителів (МОН України, 2025).

❖ *Розроблення та реалізація соціально-педагогічного супроводу.* Здійснюється через індивідуальні консультації, тренінгові заняття (зокрема онлайн), спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, майндфулнес-практики (*mindfulness practices*), залучення до волонтерської діяльності, участь у соціальних і творчих проєктах (із використанням методу «Проектної спіралі») та молодіжних ініціативах, створення просторів для неформального спілкування, організацію груп самопомогі і взаємопідтримки. Фокус педагогічної взаємодії спрямовується не на зосередження на проблемах, а на виявленні, активізації та розвитку особистісного, соціального й духовного потенціалу через усвідомлення власних можливостей та формування здатності до ефективного використання наявних ресурсів у складних життєвих ситуаціях.

Наприклад, програма «Школа як осередок соціальної згуртованості та стійкості в громаді» Британської Ради в Україні об'єднує 40 шкіл, які залучені з 2019 р., із Закарпатської, Донецької

та Луганської областей. Ці школи створили неформальні освітні простори, де вчителі, батьки та молодь удосконалюють свої навички та шукають можливості розвивати та об'єднувати свою громаду через проєкти соціальної дії. Понад 100 таких проєктів уже реалізовано, тематично вони мають дуже різну спрямованість: від екологічних заходів, допомоги вразливим верствам населення до організації фестивалів, модернізації бібліотек та багато іншого (British Council. Україна, n.d.).

Поєднання інформаційно-просвітницьких методів, активної взаємодії, саморефлексії і самоаналізу, психосоціальної підтримки та соціально-практичної діяльності забезпечує підтримку на кількох рівнях: від пізнання себе й актуалізації внутрішніх ресурсів до активної участі в соціальному житті та відбудові громади.

❖ *Рефлексія і моніторинг змін* — третій етап формування життєстійкості передбачає періодичне самоспостереження, аналіз досягнень, оцінку змін у поведінці, емоційному стані й ставленні до труднощів. Такий зворотний зв'язок дає змогу адаптувати педагогічну практику, підтримувати позитивну динаміку розвитку життєстійкості та забезпечувати сталість позитивних змін в освітньому середовищі.

Результати досліджень свідчать, що формування життєстійкості учнів є чинником подолання крихкості та соціальних обмежень в умовах війни. Поєднання інноваційних виховних підходів із соціально-педагогічним супроводом сприятиме мінімізації впливу соціальних обмежень, покращенню психоемоційного стану, гармонійному розвитку особистості.

Висновки. В умовах воєнного стану підвищується значення *освітніх і соціальних практик для підтримки українських дітей та молоді*. У цьому контексті істотну роль відіграє *позашкільна освіта та соціальна робота*, які реалізують актуальні освітні та навчальні програми, соціальні і творчі проєкти, таборування, форуми, змагання, конкурси тощо; залучають українських дітей та молоді до соціальних практик, зокрема волонтерства; вирішують завдання щодо соціальної реабілітації та психосоціальної підтримки, у тому числі дітей, які постраждали від війни, із сімей внутрішньо переміщених осіб та дітей, які мають освітні труднощі.

Під час війни підвищується значення освітніх і соціальних практик позашкільної освіти для підтримки українських дітей та молоді. Позашкільна освіта завдяки власній специфіці мобільно реагує

на виклики та національні запити, вирішує актуальні завдання, з-поміж яких соціальна реабілітація та психосоціальна підтримка дітей та молоді, надолуження освітніх втрат, формування актуальних компетентностей здобувачів освіти, а також створення середовища українських національних цінностей, волонтерські і соціальні проекти.

Значної актуальності набувають *соціально-педагогічні практики формування життєстійкості учнів* в ситуаціях ризиків і загроз. Складниками життєстійкості визначено психологічну стійкість (адаптивність), *самоефективність, соціальну згуртованість, відповідальну громадянську позицію, запобігання булінгу.*

Результатом формування життєстійкості стає розвиток суб'єктності підлітка, тобто, здатності бути активним, свідомим і відповідальним суб'єктом власного життя, спроможним виявляти ініціативу, приймати рішення, діяти самостійно та позитивно впливати на своє оточення.

Заклади освіти України набули вагомий досвід проведення соціальних проектів, створення неформальних освітніх просторів для об'єднання громад у вирішенні завдань підтримки українських дітей та молоді в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексєєнко, Т.Ф. (Ред.), Гончар, Л.В., Куниця, Т.Ю., & Бирик, Д.Д. (2020). Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 240 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723131/>
- Амеліна, В.М. (2023). Життєстійкість та соціальна підтримка молоді: значення впровадження нової послуги. У *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2023 р.)*. Івано-Франківськ: «НАІР». С. 12-15.
- Бех, І.Д. (2024). Національна солідарність у концептуально-настановних межах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 28 (1), 29-42. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-29-42>
- Бирик, Д., & Савельчук, І. (2023). Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Social Work and Education*, 10(1), 7-16. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.1>
- Бойко, А.Е., Вербицький, В.В., Корнієнко, А.В., Литовченко, О.В., & Мачуський, В.В. (2021). Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості дитини. У В.Г. Кремень, ред., *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* (с. 58-67). Київ: КОНВІ ПРИНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- Канішевська, Л., & Рагозіна, В. (2024). Стан військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти: результати всеукраїнського опитування: препринт (аналітичні матеріали). Івано-Франківськ: «НАІР». <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-86-4-2024-40>
- Кремень, В.Г. (2023). Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>
- Кремень, В.Г. (Ред.), Панок, В.Г., Максименко, С.Д., Слюсаревський, М.М., Чепелева, Н.В., Куліш, Т.І., Чуніхіна, С.Л., Губеладзе, І.Г., Ткачук, І.І., & Ярмол, Н.А. (2024). *Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді* : монографія. Київ: НАПН України, 188 с. <https://doi.org/10.32405/978-617-7118-51-9-2024-188>
- Куниця, Т.Ю. (2022). Вплив війни між Україною та росією на формування соціальних орієнтацій учнівської молоді. *Вісник науки та освіти*, 6, 161-173. <https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6>
- Куниця, Т.Ю. (Ред.), Савельчук, І.Б., Гончар, Л.В., Бирик, Д.Д., & Амеліна, В.М. (2023). *Соціальні очікування учнівської молоді XXI століття* : монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 93 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738180/>
- Литовченко, О.В. (2024). Зміст соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти: специфіка в умовах воєнного стану. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* 28(1), 283-291. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-283-291>
- Литовченко, О.В. (Ред.), Бойко, А.Е., Вербицький, В.В., Корнієнко, А.В., & Мачуський, В.В. (2025). *Інтеграція змісту позашкільної освіти та позаручної діяльності для безбар'єрного доступу дітей до якісних освітніх послуг* : препринт (аналітичні матеріали центральним органам виконавчої влади України). Івано-Франківськ: «НАІР».
- Міністерство освіти і науки України. (2022, 6 березня). *Про організацію освітнього процесу* (1/3371-22). https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/
- Міністерство освіти і науки України, & ДНУ «Інститут освітньої аналітики» (2023). *Освіта і наука України в умовах воєнного стану* : інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 64 с. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
- Міністерство освіти і науки України. (2025, 29 травня). *Булінг і толерантність у школах: результати двох хвиль масштабного всеукраїнського опитування вчителів*. <https://mon.gov.ua/news/bulinh-i-tolerantnist-u-shkolakh-rezultaty-dvokh-khvyil-masshtabnoho-vseukrainskoho-opytuvannia-vchyteliv>
- Савельчук, І.Б. (2022). Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. У В.П. Андрущенко, І.Г. Ветров, & Г.М. Торбін (ред.), *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності* : зб. матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Київ, 15 квітня 2022 р. (67-68). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38254>
- Сисоєва, С.О. (2006). *Основи педагогічної творчості* : підручник. Київ: Міленіум, 344 с. [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7585/1/Сисоєва%](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7585/1/Сисоєва%20)

- 20Пед%20творч.PDF
- Шахрай, В.М. (2024). Запобігання і подолання булінгу як наукова та соціально-виховна проблема. *Науккові інновації та передові технології*, 5(33), 1320-1333. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741684/>
- Benight, C.C., & Bandura, A. (2004). Social cognitive theory of posttraumatic recovery: the role of perceived self-efficacy. *Behaviour Research and Therapy*, 42(10), 1129-1148. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2003.08.008>
- British Council. Україна. (n.d.). Реалізовані проекти в рамках «Школа як осередок соціальної згуртованості та стійкості в громаді». <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/society/social-cohesion-schools/projects>
- Clarijs, R. (Ed.). (2008). *Leisure & Non-formal Education. A European Overview of After- and Out-of-School Education*. Prague, Czech Republic: EAICY.
- EAICY (European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth). (n.d.). Advancing quality and opportunity in non-formal education [Main]. <https://eaicy.org/>
- Fatyga, B. (2009). *Diagnoza społeczna młodzieży: skład społeczny i style życia [w:] Polityka młodzieżowa*, G. Zielińska (red.), «Studia BAS», nr 2(18). [https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/569CA098B0306152C1257A30003BAC29/\\$file/1_18.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/569CA098B0306152C1257A30003BAC29/$file/1_18.pdf)
- Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279-298. <https://doi.org/10.1177/0022167804266101>
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). (2025). *States of Fragility* [Fragility framework]. <https://www3.compareyourcountry.org/states-of-fragility/overview/0/>
- UNICEF Україна. (2022). *Ukraine Humanitarian Situation Report No. 24, December 2022*. <https://www.unicef.org/ukraine/en/documents/humanitarian-situation-report-december-2022>
- UNICEF Україна. (2024a). *Ukraine Humanitarian Situation Report No. 38, March 2024*. <https://www.unicef.org/ukraine/documents/ukraine-humanitarian-situation-report-no-38-march-2024>
- UNICEF Україна. (2024b). Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проекту ВООЗ «Health behaviour schoolage children» (HBSC). Київ. <https://surl.lu/uilshz>

SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT OF STUDENTS DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE: OVERCOMING PERSONAL FRAGILITY AND LIMITATIONS

Svitlana Sysoieva

DSc in Education, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Academician Secretary of the Division of Philosophy of Education, General and Preschool Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olena Lytovchenko

DSc in Education, Senior Researcher, Head of the Department of Out-of-School Education, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Tetiana Kunytsia

PhD in Education, Senior Researcher, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The article reveals socio-pedagogical practices for supporting Ukrainian students during the war, aimed at overcoming personal fragility and social limitations – a problem that is becoming globally relevant in an era of crisis and uncertainty. It is concluded that in wartime conditions in Ukraine, the importance of educational and social practices for overcoming the “fragility” and social limitations of Ukrainian children and youth increases. The article's materials highlight the results of research that confirm the significant role of extracurricular education and social work in this context. In conditions of military threats, extracurricular education institutions are implementing a large number of relevant curricula, social and creative projects, forums, competitions, contests, and more; involving Ukrainian children and youth in social practices and volunteering; solving problems related to social rehabilitation and psychosocial support, particularly for children affected by the war, from internally displaced families, and children with learning difficulties. It is shown that socio-pedagogical practices for building students' resilience in situations of risks and threats have become highly relevant. The article presents not only the results of research, but also the experience of educational institutions of Ukraine in implementing relevant social projects, creating informal educational spaces to unite communities in addressing the tasks of supporting Ukrainian children and youth in times of war.

Keywords: Ukrainian children and youth; fragility; vulnerability to wartime risks; out-of-school education; support; resilience; socio-pedagogical practices for overcoming fragility and social limitations in wartime.

Дата публікації: 16 вересня 2025 р.